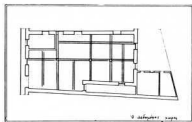
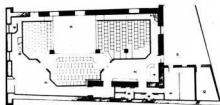

1. Το θέατρο της οδού Κυκλάδων α. Εξωτερική όψη. 8. Ο Χώρος πριν και μετά από την επέμβαση

ΕΝΤΑΞΗ ΝΕΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΣΕ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΑ ΚΕΛΥΦΗ

Η εμπειρία από ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα στον τομέα Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού του τμήματος Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.

Η επαναχρησιμοποίηση παλαιών κτιρίων είναι φαινόμενο που συναντάμε σε όλες σχεδόν τις ιστορικές περιόδους και κυρίως σε αστικά κέντρα με σημαντική διάρκεια ζωής. Κοντινό μας παράδειγμα, το κέντρο της νεώτερης Αθήνας, όπου ένας μεγάλος αριθμός δημόσιων λειτουργιών φιλοξενούνται σε κτίρια, με διαφορετικό αρχικό προορισμό. (Παλαιά Ανάκτορα - Βουλή, Μέγαρο Σλήμαν - Άρειος Πάγος, Αρσάκειο - Δικαστήρια, Πολιτικό Νοσοκομείο - Δήμοι - Πνευματικό Κέντρο, Βρεφοκομείο - Δημοτική Πινακοθήκη, Δημαρχείο - Δημ. Βιβλιοθήκη κλπ.). Αν επεκταθούμε και σε μουσεία, πρεσβείες, τράπεζες, μορφωτικά ιδρύματα κλπ., τότε ο αριθμός των παραδειγμάτων θα αυξηθεί σημαντικά. Η αλλαγή χρήσης σε πολλά από τα κτίρια αυτά έγινε κάτω από την πίεση των τότε αναγκών, κυρίως οικονομικών. Σήμερα η επέκταση των αστικών κέντρων, η δυναμική ανακατανομή των δραστηριοτήτων στις πόλεις και η εξέλιξη της τεχνολογίας μαζί με την παράλληλη συνειδητοποίηση ορισμένων αξιών — σημείων αναφοράς, που αναγνωρίζονται στον αστικό ιστό, επαναποθετούν το πρόβλημα της διατήρησης ή μη κτιρίων που έχουν χάσει την αρχική τους χρήση.

Φ. Βερδελής, Μ. Γραφάκου, Ι. Καβαλιεράτος, Μ. Καρδαμίτη - Αδάμη, Ε. Μαϊστρου

Αρχιτέκτονες

Το πρόβλημα της επαναχρησιμοποίησης κτισμάτων των οποίων η αρχική λειτουργία έχει ξεπεραστεί από τη δυναμική εξέλιξη της πόλης, αποτελεί μια διεθνή πραγματικότητα και ένα σημαντικό σύγχρονο αρχιτεκτονικό αίτημα. Η εξυπηρέτηση νέων χρήσεων που θα ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες και το χαρακτήρα της περιοχής δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνον με την παραγωγή νέων κατασκευών και την αντικατάσταση των παλαιών. Ο πλέον αυξανόμενος αριθμός κενών κελύφων, που δεν είναι κατ' ανάγκη «διατηρήτέα», ζητά τον κατάλληλο χειρισμό για την παράταση της ζωής τους και τη διατήρησή τους γιατί:

- Αποτελούν σημεία αναφοράς στον αστικό ιστό.
  - Παιζουν σημαντικό ρόλο στη συνέχεια και την πληρότητα του αστικού χώρου.
  - Κατέχουν ένα σημαντικό όγκο που καθιστά αντικοινωνική την αντικατάστασή τους.
  - Έχουν μια αξιολογημένη αρχιτεκτονική ποιότητα.
  - Έχουν ιστορική σημασία.
- Είναι προφανές ότι ανάλογα με την περίπτωση, ορισμένα από τα παραπάνω κριτήρια υπερισχύουν.

Διαδικασία προσέγγισης

Η χρησιμοποίηση παλαιών κελύφων με προσθήκες, κατεδαφίσεις και αναδιευθετήσεις που θα εξυπηρετούν τη νέα χρήση, θα χρησιμοποιούν τη σύγχρονη τεχνολογία και θα στοχεύουν στην ανανέωση της μορφής του αστικού χώρου χωρίς να καταργούν την ταυτότητά του, αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον πρόβλη-

2. Άπλο θέατρο

μα, που αφορά άμεσα τον αρχιτέκτονα.

Με την αναγνώριση του, ασχολήθηκε, το χρόνο που πέρασε, μια διδακτική ομάδα του τομέα Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού του τμήματος Αρχιτεκτόνων σε σειρά ειδικών μαθημάτων. Στόχος τους ήταν η προσέγγιση του προβλήματος από τη σκοπιά του Αρχιτέκτονα και η διατύπωση μιας μεθόδου που να οδηγεί σε αιτιολογημένη αρχιτεκτονική πρόταση επέμβασης και ένταξης νέας χρήσης σε υφιστάμενο κτίριο.

Η ερευνητική διαδικασία στα πλαίσια των μαθημάτων χωρίστηκε σε δύο κύκλους:

Στον πρώτο κύκλο αρχικά έγινε μια κριτική αξιολόγηση παραδειγμάτων κτιρίων μέσα στον αστικό χώρο, που έχασαν την αρχική τους χρήση και

απέκτησαν μια νέα, και σε δεύτερη φάση δόθηκαν δύο μικρά κτίρια κατοικιών κενά, και ζητήθηκε η μελέτη ένταξης νέας χρήσης σ' αυτά. Στο δεύτερο κύκλο, σε πρώτη φάση, έγινε καταγραφή και αξιολόγηση κτιρίων που έχασαν την αρχική τους χρήση και παραμένουν κενά και αναξιόποινα, και στη συνέχεια διαμορφώθηκαν προτάσεις ένταξης στα κενά κελύφη νέων λειτουργιών.

Για κάθε κτίριο εξετάσθηκαν οι παρακάτω παράμετροι:

1. Για το άμεσο περιβάλλον του κτιρίου:

- Αναγνώριση του χαρακτήρα του αστικού χώρου, δηλ. επισήμανση σημείων αναφοράς

- Διερεύνηση των όρων δόμησης και προοπτικές για τη μελλοντική μορφή του αστικού χώρου

- Λειτουργική ανάλυση (υπάρχουσες χρήσεις, προσδιορισμός επιθυμητών ή δυνατών χρήσεων, επισήμανση τάσεων δυναμικής εξέλιξης)

2. Για το συγκεκριμένο κτίριο ή ομάδα κτιρίων:

- Αξιολόγηση της αρχιτεκτονικής ποιότητας
- Αναγνώριση της ιστορικής σημασίας

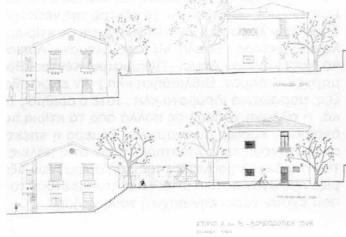
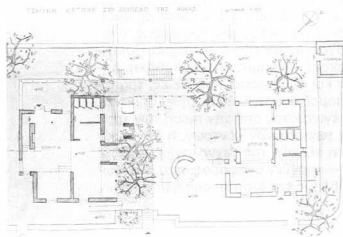
- Διαπίστωση του ρόλου των κτιρίων για τη συνέχεια, την πληρότητα και τη λειτουργική ισορροπία του αστικού χώρου

3. Λοιπές παραμετροί:

- Θεσμικό πλαίσιο
- Οικονομικά δεδομένα
- Τεχνικά και κατασκευαστικά θέματα

Αναγνώριση πραγματοποιημένων παραδειγμάτων

Μέσα στα πλαίσια του πρώτου κύ-

3.4. Μετατροπή δύο κατοικιών σε παιδικό σταθμό. Όψεις πριν και μετά την επέμβαση

κλου μαθημάτων έγινε αναγνώριση και καταγραφή κτιρίων που εντάσσονται σε μια από τις παρακάτω περιπτώσεις:

Κτίρια κατοικιών που έχασαν τη χρήση τους, λόγω βαθμιαίου μετασηματισμού της περιοχής στην οποία βρίσκονται σε «κέντρο πόλης» και έχουν μετατραπεί σε επαγγελματικούς χώρους - κυρίως γραφεία.

Κτίρια κατοικιών που έχασαν τη χρήση τους, λόγω υποβάθμισης της περιοχής τους και αφού για ένα διάστημα παρέμειναν κενά έχουν μετατραπεί (από κάποιο δημόσιο φορέα) σε χώρο κοινωφελή στα πλαίσια προγραμμάτων εξυγιάνσης - ανάπλασης της γειτονιάς (Παιδικός σταθμός, ΚΑΠΗ κλπ.).

Κτίρια, διαφόρων ειδικών χρήσεων, μεγαλύτερης κλίμακας, ενταγμένα ή μη σε περιοχή κατοικίας που για διάφορους κάθε φορά λόγους (π.χ. λόγω αδυναμίας επέκτασης ή σωστής λειτουργίας τους) καταλαμβάνονται από νέα χρήση που είναι περισσότερο αναγκαία και βιώσιμη από την προηγούμενη. Σαν παράδειγμα αναφέρεται το παλιό Νοσοκομείο Αεροπορίας στην Κυψέλη που έχει μετατραπεί σε Γυμνάσιο, καλύπτοντας πιεστικές ανάγκες της περιοχής κατοικίας που το περιβάλλει και η Σχολή Ευελπίδων που πρόσφατα έχει μετατραπεί σε Δικαστήρια - λειτουργία υπερτοπικής σημασίας - επηρεάζοντας σε μεγάλη ακτίνα την περιοχή στην οποία βρίσκεται. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα κτίρια που μετασηματίστηκαν και άλλαξαν χρήση δεν ήταν παλιά. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο επιβατικός σταθμός του Ο.Α.Π. που λειτουργεί σαν εκθεσιακό κέντρο και η αγορά της Πολιτείας που έγινε

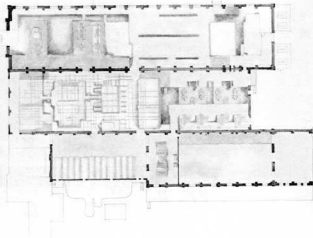
Δημοτικό Σχολείο για εξυπηρέτηση των αναγκών της περιοχής.

Μια ενδιαφέρουσα κατηγορία κτιρίων ή τμημάτων κτιρίων, που διερευνηθήκαν μέσα στον αστικό ιστό, αποτέλεσαν οι αποθηκευτικοί ή επαγγελματικοί ισόγειοι χώροι που έχουν μετατραπεί σε θεατρικούς. Νέοι, πειραματικοί συνθώρας θέσισι, στεγάζονται σε υγιεινές, μακρύτερα από το κέντρο, χρησιμοποιούν τετίσιους χώρους που έχουν εγκαταλειφθεί και τους μετασηματίζουν, αλλάζοντας τη λειτουργία τους και ανανεώνοντας τη μορφή τους. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων θεατρικών χώρων είναι: Το «Θέατρο της οδού Κυκλάδων» στον ομώνυμο δρόμο της Κυψέλης (εικ. α, β), ένας ισόγειος χώρος που αρχικά χρησιμοποιε σαν καπνοεργαστάσι (1932-46) και στη συνέχεια έγινε αποθήκη χωρίς συγκεκριμένη χρήση. Στις αρχές της δεκαετίας του 80 διασκευάστηκε σε θέατρο με σχέδια του αρχιτέκτονα Κυρ. Κρόκου. Το «Απλό Θέατρο» στα συνώρα Καλλιθέας και Κουκακίου που λειτουργούσε σαν γκαράζ διασκευάστηκε σε θέατρο το 1981 από την αρχιτέκτονα Ναυσ. Μπαλή (εικ. ζ). Στα δύο παραπάνω παραδείγματα αλλά και γενικότερα σ' όλες σχεδόν τις περιπτώσεις κατά τις οποίες θεατρικοί χώροι στεγάζθηκαν σε υπάρχουν κελύφους, εμφανίζονται ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά.

Οικονομικοί βασικά λόγοι, αλλά και μια διάθεση πειραματισμού σε μια διαφορετική μορφή χώρου, ήταν οι κύριοι παράγοντες, που οδήγησαν στην επιλογή της χρησιμοποίησης υπάρχοντος κελύφους. Οι χώροι που επιλέγονται είναι ισόγειοι ή υπόγειοι και ενιαίοι - πράγμα που

οφείλεται και στην αρχική τους χρήση - και έχουν τη δυνατότητα μετασηματισμού τους, σε θέατρο ανοιχτής σκηνής που προσφέρεται τόσο από άποψη οικονομίας όσο και από άποψη ζωντανής σχέσης που δημιουργεί μεταξύ της σκηνικής δράσης και των θεατών. Οι θεατρικοί αυτοί χώροι αποτελούν μια νέα αντίληψη της ιδέας του θεάτρου και η παρουσία τους μπορούμε να πούμε ότι επέδρασε και στη μορφή αλλά και στη λειτουργία της γειτονιάς. Συγκεκριμένα το «Θέατρο Κυκλάδων» με τη λειτουργία του, συμβάλει στη διατήρηση ενός κτιρίου του '30 που ποικίλλει το απρόσωπο περιβάλλον των γύρω πολυκατοικιών. Μαζί με ορισμένα άλλα κτίρια της ίδιας εποχής που σώζονται στην περιοχή, διατηρεί την παλιά κλίμακα της γειτονιάς. Το «Απλό Θέατρο» στο Κουκάκι, χωρίς να έχει κατ' αρχήν κάποιο χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό ύψος σαν κτίριο, έχει επηρεάσει με τη νέα του λειτουργία και τη νέα του μορφή το άμεσο περιβάλλον του. Αξίζει να αναφερθεί ότι λίγο αργότερα από την ίδρυση του άλλος ένας χώρος γκαράζ, 50 μέτρα μακρύτερα, μετασκευάστηκε κι αυτός σε θέατρο με άμεσες μορφολογικές αναφορές στο «Απλό Θέατρο».

Σε όλα τα παραδείγματα που εξετάστηκαν, κοινός χαρακτηριστικός παράγοντας που οδήγησε στην απόφαση για χρησιμοποίηση ενός υπάρχοντος περιβλήματος για ετέγηση νέας χρήσης ήταν ο οικονομικός. Η παλιότερη «λειτουργία» και η «κατασκευή» του κενού κελύφους εξ' άλλου, έχουν καθοριστεί άμεσα τη νέα χρήση που επιλεγεί, η οποία συνήθως προσαρμόζεται στο υπαρ-

5.6. Σταθμός Ν. Φαλήρου. Άποψη του σταθμού και κάτοψη του συγκροτήματος με το μηχανολογικό εξοπλισμό.

χον χωρίς μεγάλες οικοδομικές επεμβάσεις.

Σε ορισμένες περιπτώσεις η νέα χρήση που στεγάζεται, δεν καλύπτει απόλυτα ικανοποιητικά ως προς τις απαιτούμενες προδιαγραφές της, πράγμα που συνήθως οφείλεται είτε σε αδυναμία του προσαφερόμενου κτίσματος για απόλυτη προσαρμογή, είτε σε έλλειψη κατάλληλης διαδικασίας μελέτης και επέμβασης σ' αυτό.

Προτάσεις επέμβασης

Μετά την αναλυτική επεξεργασία πραγματοποιημένων παραδειγμάτων, επιλέχθηκαν δύο μικρά κτίρια στην περιοχή του Λόφου Σκουζέ (εικ. 3-4) που παλαιότερα στέγαζαν κατοικίες και σήμερα ανήκουν σε Δημόσιο φορέα και μελετήθηκε η μετατροπή τους σε μια από τις τρεις επόμενες χρήσεις:

- Παιδικός σταθμός
- Κέντρο νεότητας
- Εντευκτήριο ηλικιωμένων

Μέσα από το θέμα αυτό, έγινε η διερεύνηση του αρχιτεκτονικού προβλήματος «ένταξη νέας χρήσης σε υπάρχον κτίριο».

Συγκεκριμένα διερευνήθηκαν

- Ο συσχετισμός του κτιριολογικού προγράμματος και των ειδικών προδιαγραφών με τις λειτουργικές δυνατότητες και τα τεχνικά κατασκευαστικά δεδομένα των κτιρίων
- Οι προθέσεις και οι δυνατότητες επέμβασης στη μορφή των κτιρίων (όχι μόνον στην όψη τους)
- Η προσθήκη νέου όγκου συσχετιζόμενου με τα υπάρχοντα κτίρια και
- Η διαμόρφωση του υπαίθριου χώρου (αυλής).

Μια άλλη κατηγορία κτιρίων που εξετάστηκε, γιατί παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο εξ αιτίας της

συχνότητας με την οποία εμφανίζεται όσο και των δυνατοτήτων επέμβασης, ήταν τα βιομηχανικά κτίρια. Μέσα στην ενότητα αυτή διερευνήθηκαν τα συγκροτήματα:

1. ατμοηλεκτρικός σταθμός Νέου Φαλήρου, 2. εργοστάσιο ταϊμένων «Άτλας» στα Σεπόλια, 3. υπόστεγο και εξέδρα της μεταλλευτικής εταιρείας στο Λαύριο, 4. κτίριο της Δημοτικής αγοράς στην Καρδίτσα, το οποίο θέβαια δεν είναι βιομηχανικό αλλά στα περιορισμένα πλαίσια αυτού του κειμένου δεν ήταν δυνατόν να ενταχθεί σε ξεχωριστή κατηγορία ενώ από χρονολογική, κατασκευαστική και συνθετική άποψη παρουσιάζει πολλά κοινά σημεία με τα υπόλοιπα συγκροτήματα που παρουσιάζονται εδώ.

1. Ατμοηλεκτρικός σταθμός Νέου Φαλήρου

Στη σύνομη αναγνώριση της περιοχής επισημειώνονται τα χαρακτηριστικά σημεία αναφοράς και οι κύριοι άξονες κυκλοφορίας και προσπέλασης καθώς και η θέση του συγκροτήματος του σταθμού στο συγκεκριμένο περιβάλλον. Παράλληλα σκιαγραφείται η κοινωνική διαστρωμάτωση της ευρύτερης περιοχής και το οικονομικοκοινωνικό σύστημα στα πλαίσια του οποίου αναπτύχθηκαν και παρήκμασαν παρόμοιες βιομηχανικές μονάδες. Εξειδικεύοντας την ανάλυση στο κτίριο, η θεώρηση γίνεται περισσότερο εικαστική και ως ένα βαθμό ποιητική, δίνοντας έτσι διέξοδο σε κάποιες αμφοιθητικές και προδιαγράφοντας τις δυνατότητες χρήσης του χώρου. Συνεπώς προς την αντιμετώπιση που προσαφέραμε, η πρόταση για τη μετατροπή του κτιρίου σε χώρο ελεύθερης έκφρασης μουσικών συγκροτημάτων, εικονογραφείται περισσότερο,

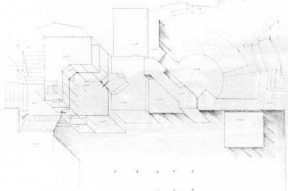
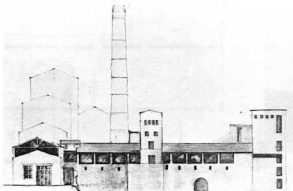
παρά συστηματικά σχεδιάζεται, ώστε να αποδίδει το πλαίσιο της προτεινόμενης νέας χρήσης, αξιοποιώντας τις εικαστικές και συμβολικές δυνατότητες του χώρου (εικ. 5, 6).

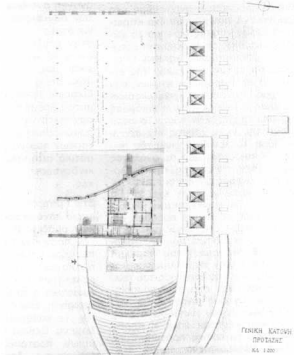
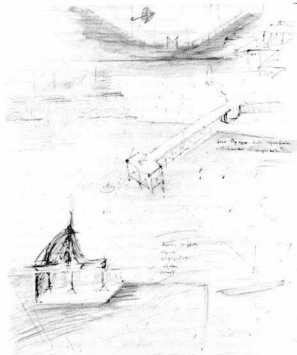
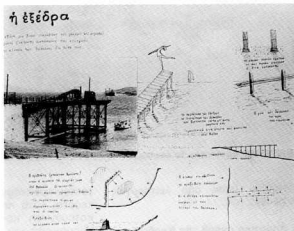
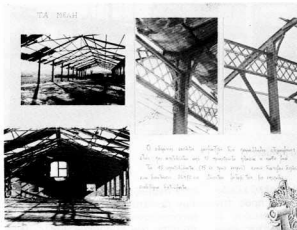
2. Εργοστάσιο ταϊμένου «Άτλας»

Εδώ τα αίτια του προβλήματος, της εγκατάλειψης δηλαδή των βιομηχανικών κτιρίων και της υποβάθμισης του αστικού τους περιβάλλοντος, αναζητούνται στον τρόπο ανάπτυξης των αστικών κέντρων και των βιομηχανικών περιοχών καθώς και στην αντιπατικότητα των οικονομικών και κοινωνικών στόχων του κράτους. Η αναγνώριση του ευρύτερου αστικού χώρου παρουσιάζει μια περιοχή με κοινωνική δομή βασικά μικροαστική και εργατική, ενώ η λειτουργική ανάλυση υπογραμμίζει την έλλειψη χώρων για κοινωνική συναναστροφή. Οι εγκαταστάσεις κοινωνικού εξοπλισμού, όπως σχολεία και παιδικοί σταθμοί που ιδρύει το κράτος ή οι φορείς του, θεωρούνται από τους σπουδαστές ότι προωθούν ένα είδος παιδείας, η οποία έχει συντελέσει στην προβληματική ανάπτυξη που προαναφέραμε.

Έτσι το κτίριο του «Άτλαντα» αντιμετωπίζεται σαν αντικείμενο φορτισμένο με τη υλοποίηση στα Σεπόλια των συνεπειών μιας «αναπτυξιακής» διαδικασίας, που γίνεται προσπάθεια να αναιρεθούν στη νέα χρήση του κτιρίου: στέγαση κοινωνικών δραστηριοτήτων των τοπικών φορέων, οι οποίες καλύπτουν τις ανάγκες έκφρασης ή επικοινωνίας των κατοίκων στη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου τους (εικ. 7-8).

Οι δραστηριότητες αυτές δεν θεωρούνται ενταγμένες σε επίσημο πρόγραμμα, αλλά προκύπτουν από αυτόνομες συλλογικές ή ατομικές

9-12, Λαύριο. Τα υπόστεγα. Η εξέδρα. Σκέψεις - σκίτσος για το χώρο. Η πρόταση για την πλατεία.

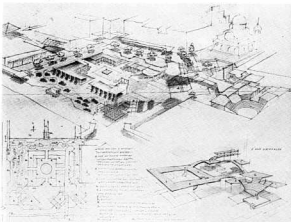
πρωτοβουλίες. Η επεξεργασία του κτιριολογικού προγράμματος και της αρχιτεκτονικής παρέμβασης γίνεται μέσα από την ανάλογη οπτική, που προϋποθέτει σημαντική ευεξία, ώστε να είναι δυνατή η συμμετοχή των χρηστών στην κατά περίπτωση διαμόρφωση του χαρακτήρα του χώρου.

3. Υπόστεγο και εξέδρα στο Λαύριο

Στην περίπτωση του Λαυρίου κυριαρχεί η ιστορική πορεία του παραδοσιακού βιομηχανικού κέντρου, όπου και σήμερα η αποσχόληση του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού σε εργοστάσια, συντηρεί το χαρακτήρα εργατοπόλης. Εκτός από την απασχόληση, το χα-

μηλό σχετικά εισόδημα και ο ανεπαρκής αστικός εξοπλισμός καθώς και η αποκομμένη κοινωνική ομάδα των πολιτικών προσφύγων του στρατοπέδου του ΟΗΕ στην πόλη, είναι επίσης χαρακτηριστικά του οικισμού. Η ανάλυση των στοιχείων του ευρύτερου περιβάλλοντος υπογραμμίζει την έντονη παρουσία της πόλης στην οικονομική και πολιτική ιστορία της πρωτεύουσας και παρουσιάζει επιλεκτικά τα αρχιτεκτονικά δείγματα της παρηκμασμένης αρχιτεκτονικής της ταυτότητας. Την εικόνα υποβάθμισης συμπληρώνει η έλλειψη ψυχολογικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων αλλά και των κατάλληλων χώρων κοινωνικής επαφής (εικ. 9, 10).

Σε αυτό το περιβάλλον υπάρχουν και φθερόνται με το χρόνο τα υπόστεγα για το μετάλλευμα και η μεταλλική εξέδρα φόρτωσης στην παραλία. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, η πρόταση συνεκτιμώντας τη θέση τους ανάμεσα στον οικισμό και τη θάλασσα, τα στοιχεία της έρευνας για την πόλη και τις δυνατότητες του εγκαταλεημένου συγκροτήματος, προβάλλει τη λύση της χωροθέτησης μιας πλατείας στο ημιυπαίθριο τμήμα του συγκροτήματος. Αυτά συμπληρώνονται με ένα επίσης υπαίθριο θέατρο και στεγασμένες χρήσεις που εξυπηρετούν την πλατεία. Όλα αυτά σε ένα χώρο μεστό από μνήμες συχνά επώδυνες, που τώρα η πρόταση επιδιώκει να

13,14. Αγορά Καρδίτσας. Το εσωτερικό της αγοράς και το προτεινόμενο σύνολο.

φιλτράρει μέσα από λειτουργίες αναψυχής (εικ. 11, 12).

4. Δημοτική αγορά της Καρδίτσας

Στο αναλυτικό μέρος της μελέτης γίνεται προσπάθεια ανίχνευσης των παραγόντων που κάνουν ένα κτιριακό κέλυφος «σημαντικό» για το χώρο του, κυρίως όπως αυτό αντιμετωπίζεται από τον απλό χρήστη. Περιγράφεται ακόμη η σημασία της εγκατάλειψης παρόμοιων κτιρίων, σαν στοιχείο έκφρασης κοινωνικοοικονομικών μεταβολών και η επίδραση της στο περιβάλλον τους. Το πρόβλημα της νέας χρήσης εξετάζεται με βάση τα κριτήρια επιλογής που χρησιμοποιούνται ήδη σε ανάλογες περιπτώσεις επέμβασης, της ιδεολογία που εκφράζουν και τον αντικτύπο που κάθε επιλογή έχει στους χρήστες. Το συγκεκριμένο κτίριο της αγοράς είναι σαν πρόθεση και σαν υπόσταση ένα «σημαντικό» κτίριο για την Καρδίτσα, που η λειτουργική και οικοδομική του παρκαμή ακολουθήσει την παράλληλη πορεία υποβάθμισης της γειτονιάς του (εικ. 13). Η πρόταση επαναχρησιμοποίησης της αγοράς αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα του πληθυσμού ενός αγροτικού κέντρου όπως η Καρδίτσα, όπου το αστικό πρότυπο ζωής αφορά περιορισμένο τμήμα του. Προτείνεται λοιπόν η ανάπλαση της γειτονιάς και η επέμβαση στο κτίριο όπου στεγάζονται νέες χρήσεις που εκφράζουν την κοινωνία των χρηστών: ζωντανή, οικιακή, με έντονα λαϊκά στοιχεία. Έτσι, προδίδονται χώροι οικονομικών δραστηριοτήτων για τους ντόπιους και τους κατοίκους της ευρύτερης αγροτικής περιοχής, όπως υποκατάστημα Τράπεζας και αγορά τοπικών προϊόντων, καθώς και χώροι αναψυχής που απευθύνονται στο ίδιο κοινό. Ακόμα γραφεία συλλόγων και σωματείων, το εργατικό κέντρο και γραφεία κομμάτων (εικ. 14).

Πρώτα συμπεράσματα

Στην επεξεργασία των προηγούμενων παραδοχών, η διερεύνηση είχε σαν βασικό υπόβαθρο το σκελε-

τό που προαναφέρθηκε αλλά εξειδικεύεται κατά περίπτωση προς την κατεύθυνση που υπαγορεύουν οι ιδιομορφίες του προβλήματος. Θεωρήσαμε άλλωστε πέρα από την ανάγκη αντικειμενικής αναγνώρισης των συγκεκριμένων κτιρίων, τη δυνατότητα υποκειμενικών επιλογών στην επεξεργασία, σαν απαραίτητο στοιχείο ανατροφοδότησης της αρχικής μας μεθοδολογίας. Διαπιστώθηκε ότι η ανάπτυξη ευέλικτης διαδικασίας προσέγγισης του προβλήματος επέμβασης για την ανάδραση αρχιτεκτονικών κελύφων, αποτελεί προϋπόθεση για τη διατύπωση προτάσεων που να αναδεικνύουν πραγματικά αίτηματα, έτσι ώστε να μην κινδυνεύσουν να γίνουν μηχανιστικές.

Στις προτάσεις, που αποτελούν κατά κύριο λόγο έκφραση των σπουδαιότερων ομάδων στο κάθε θέμα, παρά την πραγματιστική κατεύθυνση του πλαισίου επεξεργασίας που τέθηκε, η εικονοκλαστική διάθεση των νέων μελετητών συχνά απογειώνεται σε εικαστική ή περισσότερο κοινωνική θεώρηση, ενώ έχουν υπογραμμισθεί π.χ. τα καθοριστικά οικονομικά δεδομένα. Βεβαίως η αξιολόγηση παρόμοιων προτάσεων αρχιτεκτονικής επέμβασης δεν θα πρέπει να εξαντληθεί στην παρατήρηση αυτή, καθώς πολλές φορές ανυπέρβλητοι «ρεαλιστικοί» παράγοντες στην αντιμετώπιση της αναίωσης κτιρίων ή συνόλων, που σχετικά πρόσφατα συναντάμε, αποδεικνύονται συχνά πρόβλημα νωστρωπίας και ιερδάρχησης αξιών. Θεωρούμε λοιπόν, χρήσιμη την οπτική των ανθρώπων που προσεγγίζουν το πρόβλημα αποδεσμευμένοι από ενδεχόμενα καθιερωμένες πλάνες.

Η έρευνα που συνοπτικά παρουσιάστηκε εδώ, χωρίς να φιλοδοξεί να καλύψει όλες τις πτυχές ενός πολύπλευρου προβλήματος, απέδωσε ενδιαφέροντα αποτελέσματα κυρίως στους παρακάτω τομείς: α) της αναγνώρισης και κατάταξης του χρησιμοποιούμενου κτιριακού πλούτου (στην έκταση που αυτό ήταν δυνατό μέσα

στα περιθώρια των μαθημάτων), β) των δυνατοτήτων παρέμβασης του αρχιτέκτονα στη διαδικασία αξιοποίησης των κτισμάτων αυτών, μέσα από μια συγκεκριμένη μεθοδολογία και γ) της αξιολόγησης, μετά από επιλογή, παρεμβάσεων που έχει πραγματοποιηθεί παρόμοια επέμβαση.

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι στην περιοχή της Αθήνας εκτός από λίγες εξαιρέσεις, το μεγαλύτερο μέρος των περιπτώσεων επανοχρησιμοποίησης κτιρίων, αφορά κτίσματα μικρής κλίμακας και η έκταση της επέμβασης είναι συνήθως περιορισμένη.

Επίσης, σχετικά με τα κελύφη που παραμένουν κενά και χρησιμοποιούνται στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας, προκύπτει ότι το σημαντικότερο σε όγκο, συχνά και σε ποιότητα κτιριακό υλικό που αντιμετωπίσαμε, αποτελούν τα διομηχανικά κτίρια, οι επαγγελματικοί χώροι και οι αποθήκες, γεγονός που εντοπίσθηκε και σε όλα τα ιστορικά διομηχανικά κέντρα της χώρας. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο, από τα ενδεικτικά παραδείγματα προτάσεων επέμβασης που εξετάστηκαν, τα περισσότερα αφορούσαν διομηχανικά κτίρια ή επαγγελματικούς χώρους.

Σημείωση

· Την ομάδα αποτελέσαν οι αρχιτέκτονες Καθ. Δ. Ζήρος και οι λέκτορες Μ. Αδαμής, Φ. Βερδελής, Μ. Γραφικός, Γ. Καβαλιεράτος, Γ. Κίλης, Ε. Μαιστρου.

Το φωτογραφικό υλικό προέρχεται από τις παρακάτω σπουδαστικές εργασίες:

- Θέατρο οδού Κυκλαδών Α. Γεωργιάδη, Π. Γαρυφαλλική Σ. Κακάδας
- Απλό Θέατρο Γ. Ρηγά, Κ. Σούλη
- Μετατροπή δύο μικρών κτιρίων σε παιδικό σταθμό Ε. Παπαγεωργίου, Κ. Σερράος
- Αθλοπληκτρικός σταθμός Μέου Φαλήρου Π. Κουλιανός, Ε. Ξανθοπούλου, Α. Σκουρα
- Εργοστάσιο τοιμέντων Ατλας Γ. Λιάκου, Ι. Ραγούσης
- Υποστέρο και εξέδρα της μεταλλευτικής εταιρείας στο Λαυριο, Δ. Παπανίκος, Ν. Δελενδός, Ο. Σενή
- Δημοτική Αγορά Καρδίτσας Α. Λαμπρούπουλος, Β. Κριτικός, Α. Μιχαλοπούλου

The Introduction of New Functions in Already Existing Architectural Shells.

Ph. Verdelis, M. Graphakou, I. Kavalieratou, M. Kardamitai - Adami, E. Maistrov.

The practice to reuse old building is a phenomenon common in almost every historic period and mainly in long existing urban centers. The center of Athens is a handy example: here, a large number of civil services is housed in buildings originally designed for different functions. The financial factor is primarily responsible for the different use of many such edifices. Today, the expansion of urban centers, the dynamic rearrangement of activities in the cities and the progress of technology along with the realization of certain values - points of reference, all typical of the urban network, put the issue of conservation of buildings that have lost their original function on a new base.

The question of reusing buildings, which have been deprived of their primary function by the dynamic city evolution represents an international reality and an important architectural quest of our time. To cover new functional demands that will meet the new needs and the character of the area is a problem, which cannot be solved simply with the production of new buildings and the replacement of the old ones. The continually increasing number of empty shells, not necessarily «conservable», asks for the proper realistic policy, which will prolong their life and preserve them for the following reasons:

- They are reference points on the urban network.
- They play an important role in the continuity and completeness of the urban domain.
- They occupy a considerable space that makes their replacement financially unprofitable.
- They more or less exhibit a remarkable quality of architecture.
- They possess a historic significance.

The introduction of new functions to an old building - shell with additions, demolitions and rearrangements, which will serve these new functions, employ the modern technology and aim to the renewal of the form of an urban area -with respect for its identity- is a most interesting challenge for any architect.

Οι τροφές των αρχαίων Ελλήνων και η ένταξή τους στο οικονομικό, κοινωνικό, θρησκευτικό σύστημα της Κλασικής Ελλάδας

Η τροφή ως αντικείμενο αρχαιολογικής έρευνας

Η διατροφή του ανθρώπου δεν καθορίζει μόνο τη βιολογική του ύπαρξη, αλλά χαρακτηρίζει επίσης την οικονομική και κοινωνική του οντότητα ή μερικές φορές ακόμα και την εθνική και θρησκευτική του ταυτότητα. Είναι λοιπόν αυτονόητη η σημασία της μελέτης της τροφής στη γνώση του αρχαίου κόσμου, ειδικότερα της Κλασικής Ελλάδας, που θα μας απασχολήσει εδώ.

Ο παραπάνω χωροχρονικός προσδιορισμός τέθηκε αναγκαστικά με κάποια ελαστικότητα για δύο βασικούς λόγους που σφειλονται στο ότι από τη μια ο ελληνικός χώρος και ως προς το έδαφος και ως προς το κλίμα του δεν αποτελεί μια οργανική ενότητα, αλλά μάλλον συνίσταται από τοπικά διαφοροποιημένα μικροσυστήματα που θα μπορούσαν να ενταχθούν μόνο, γενικότερα ίσως, στην περιοχή της Μεσογείου από την άλλη, η οριοθέτηση των κλασικών χρόνων βασισμένη σε πολιτικά κυρίως γεγονότα, δεν εξυπηρετεί ικανοποιητικά στη μελέτη των θυμάν της μακράς διάρκειας του ιστορικού χρόνου όπου ανήκουν και οι συνηθιστές του φαινοτύπου, θαθεία ριζωμένες και παραδεδομένες από γενιά σε γενιά.

Οι πληροφορίες για τις τροφές στον αρχαίο κόσμο αντλούνται από διάφορες πηγές -πολύ περισσότερες από όσες θα μπορούσε να φανταστεί κανείς- είτε άμεσες είτε έμμεσες. Στις πρώτες υπάγονται τα ίδια τα υπολείμματα τροφών ή κάθε είδους αντικείμενα που σχετίζονται με την παραγωγή, επεξεργασία και κατανομή τους -όσα βέβαια έχουν σωθεί και αποκαλυφθεί στις διάφορες ανασκαφές. Στις δεύτερες υπάγονται οι σχετικές αναπαραστάσεις σε κάθε είδους έργο τέχνης και τα γραπτά κείμενα.

Ειδικότερα, υπολείμματα τροφών συζώνονται με τη μορφή απανθρακωμένων σπόρων και αποξηραμένων καρπών ή ως αποτυπώματα διαφόρων φυτών πάνω σε πηλό¹, ενώ περισσότερο συχνά και οικεία στους αρχαιολόγους είναι τα οστά ζώων, τα όστρακα από μολοκία και τα αντι-

κείμενα καθημερινής χρήσης, όπως μαγειρικά σκεύη, που αποκαλύπτονται πολυάριθμα κυρίως σε σπίτια ή και τάφους. Έξισου άθρονας και σημαντικές είναι οι έμμεσες πληροφορίες, που δίνουν μια παραστατική εικόνα του τρόπου ζωής των αρχαίων Ελλήνων ή συμπληρώνουν τα αποσπασματικά αρχαιολογικά δεδομένα. Έτσι για παράδειγμα, η γεωγραφία σε ορισμένες περιπτώσεις παραπέμπει σε σκηνές που σχετίζονται με τη χρήση των αγγείων ή την παραγωγή της τροφής που περιείχαν, ενώ πολλοί συγγραφείς (Ησίοδος, Ξενοφώντας, Θεοφραστος, Βιργίλιος) αναφέρονται αποσπασματικά ή διεξοδικά στην πρωταρχική αυτή όψη του ανθρώπινου βίου, τη διατροφή.

Η παραγωγή της τροφής

Στην κλασική Ελλάδα τις κύριες παραγωγικές διαδικασίες της τροφής αποτελούσαν η γεωργία και η κτηνοτροφία, αν και δεν εγκαταλείφθηκαν ποτέ οι πανάρχαιες τρόποι πορισμού της τροφής, η κορποσυλλογή και το κυνήγι.

Συγκεκριμένα η γεωργία αποτελούσε τη βάση της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας και μάλιστα η πολιτική διάρθρωση στην αρχαία Ελλάδα στηριζόταν στην ιδιοκτησία του γεωργικού κληρού. Τη γη αυτή άλλοτε καλλιεργούσε ο ίδιος ο ιδιοκτήτης της με την οικονομία του και τους λίγους δούλους του, όπως συνέβαινε στην Αθήνα - και άλλοτε ο ιδιοκτήτης της γης ήταν στρατιώτης και φυλακάς της και η καλλιέργειά της ανατίθεται σε δουλοπάροικους όπως και οι ελώδες στη Σπάρτη². Το είδος της καλλιέργειας εξαρτάται πρωταρχικά από το έδαφος και το κλίμα, γενικά όμως κυριαρχούσαν οι διημιμικτά (ετήσιο και κριθαρι), οι ελιές και το αμπέλι, η λεγόμενη «μεσογειακή τριάδα»³, που η οικονομική σημασία των προϊόντων της αντανακλάται στο γεγονός ότι οι αρχαίοι Έλληνες τα θεωρούσαν ζωικά θύματα - της Διήμητρας, της Αθηνάς και του Διονύσου αντίστοιχα - στους ανθρώπους. Οι δυσκολίες του γεωργικού βίου ωστόσο, μαρτυρημένες από τα χρόνια του Ησίοδου Μελχί και τη νεότερη εποχή στην Ελλά-